

VOLTAIRE

Ironia împotriva fanatismului

Roberto R. Aramayo

CUPRINS

Voltaire sau inventarea intelectualului mediatic	9
Itinerare biografice ale unui personaj literar	15
Născut la Paris (sau pe undeva pe acolo)	15
Prizonier la Bastilia	19
<i>Epoca lui Voltaire în filme și cărți</i>	24
Pelerinaj în Anglia	26
Opere de teatru despre Roma antică folosite de revoluționarii francezi	26
Marchiza de Châtelet și castelul Cirey	28
<i>Prietenie</i>	31
Șambelan al regelui Frederic al II-lea al Prusiei	33
La <i>Les Délices</i> cu nepoata	35
Patriarhul de la Ferney	37
<i>Avariție</i>	39
Funeraliile lui Voltaire	43
<i>Voltaire și Rousseau: două vieți paralele sub semnul Iluminismului european</i>	42
Opere filosofice	47
Caietele de însemnări cunoscute ca <i>Scrisori despre englezi</i>	47
Enciclopedia de buzunar a <i>Dicționarului filosofic</i>	53
<i>Superstiție</i>	54
<i>Cărți</i>	62

Istorie pentru cetățeni în <i>Eseu asupra moravurilor</i>	66
<i>Filosoful ignorant și elogiul scepticismului</i>	79
<i>Cerul anticilor</i>	81
<i>Conștiință</i>	83
<i>Drept și nedrept</i>	86
Scrieri de luptă	89
Avatarurile unui „rege filosof“ și <i>Anti-Machiavelli</i>	89
<i>Democrație</i>	94
Răspunsul lui Rousseau la <i>Poem despre dezastrul de la Lisabona</i>	97
<i>Inchiziție</i>	98
Cea mai bună dintre lumile posibile! <i>Candide sau optimismul</i>	105
<i>Război</i>	110
O emblemă împotriva intoleranței: <i>Tratat despre toleranță</i>	114
<i>Toleranță</i>	117
<i>Atei</i>	120
<i>Fanatism</i>	120
Pragmatismul fără limite al unui activist apolitic	131
 <i>Opere principale</i>	136
<i>Cronologie</i>	139
<i>Indice de nume</i>	143

Voltaire sau inventarea intelectualului mediatic

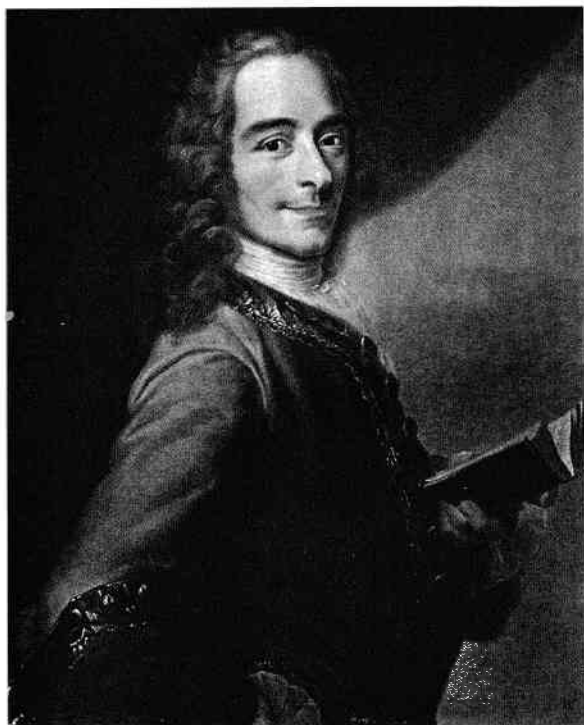
Voltaire întruchipează figura intelectualului implicat, un rol pe care l-a interpretat la perfecție, într-atât încât omul nu se mai distinge de personaj, punând în joc tot prestigiul său de literat, recunoscut pentru operele sale în care denunță nedreptățile și abuzurile puterii. Din păcate, asta nu mai e la modă, sau, cel puțin în Europa, nu mai e așa de frecvent ca pe vremea lui Voltaire și până la jumătatea secolului trecut, când intelectualii obișnuiau să ia poziție, încercând prin operele și activismul lor să schimbe realitatea politică și socială, cum a făcut Jean-Paul Sartre ori Albert Camus (ca să ne limităm la Franța). Azi intelectualii care au acces la mijloacele de informare în masă plătesc tributul manipulării și deformării vocii lor, care ajunge să fie distorsionată de coduri greu compatibile cu gândirea.

Într-un text intitulat *Inventarea intelectualului*, Fernando Savater observă cu perspicacitate că meritul lui Voltaire a fost să inventeze ceva ce azi s-ar putea defini ca „intelectual mediatic”. Deși pe vremea aceea nu exista dezvoltarea tehnologică a mijloacelor de comunicare pe care o cunoaștem astăzi, Voltaire

se apropie mult de intelectualul „mediatic” modern datorită abilității lui de a ști să se adreseze acelei „opinii publice” embrionare care se forma tocmai în acea perioadă mulțumită ziarelor, cărților și corespondenței.

Voltaire a știut să gestioneze ca nimeni altul mijloacele de comunicare din vremea lui. Eruditul universitar tinde să se confrunte numai cu mediile corporației sale și e stânjenit când se vede silit să-și împărtășească cunoștințele, așa cum li se întâmplă într-un sens credincioșilor care se simt în contact direct cu divinitatea și cu coreligionarii lor, doar că intelectualul are nevoie să atragă atenția publicului asupra spuselor sale; deci trebuie să fie capabil să îi seducă pe ceilalți fiindcă, din fericire, nu are dinaintea lui un public constrâns, ci voluntar. Citindu-l pe Voltaire simțim că avem de a face cu un mare comunicator dotat cu o enormă capacitate de a-și capta publicul. Este adevărat că îi lipsește elocința muzicală a lui Rousseau, în schimb reușește să cucerească bunăvoința cititorului datorită unei abilități și unei dezinvolturi de invidiat. Gândiți-vă la celebra anecdotă a lui Newton care descoperă legea gravitației când un măr cade din pomul sub care se odihnea. Ați înțeles deja cine a pus-o în circulație? Ideea a avut-o Voltaire care pare să o fi auzit pe una dintre surorile lui Newton povestind acea întâmplare, sau poate a inventat și asta pentru a înfrumuseța cu o anecdotă savuroasă o biografie intelectuală mult prea sobră.

Este interesant să observăm că, dacă Voltaire ar fi murit la șaizeci de ani, aproape nimeni nu și-ar mai aduce aminte de el, chiar dacă unele dintre operele lui l-au făcut celebru pe vremea sa ca un nou Homer ori Vergiliu, având în vedere recunoașterea pe care a obținut-o după publicarea poemului epic *Henriada* și dedicat lui Henric al IV-lea, acel rege al Navarrei care s-a convertit la catolicism doar ca să urce pe tronul Franței, fiindcă „Parisul

Portret al lui
François-Marie Arouet
(1694–1778), cunoscut mai
bine ca Voltaire, realizat
de Quentin de la Tour

merită o liturghie“ (altă găselniță de neuitat care dublează anecdota cu mărul lui Newton).

În realitate, așa cum se vorbește despre un prim și un al doilea Wittgenstein ca să se facă diferența între două faze foarte diverse ale gândirii filosofului austriac (reprezentate de lucrările *Tractatus* și *Cercetări filosofice*), tot așa s-ar putea vorbi și despre cel puțin doi Voltaire foarte diferiți: dramaturgul de succes și autorul de opere precum *Tratat despre toleranță*, considerând că azi al doilea ne interesează mai mult decât primul.

În ultimele două decenii de viață, Voltaire s-a dedicat, sub diferite pseudonime, răspândirii în Europa a unei serii de scrieri care au fost dezaprobrate, interzise și chiar arse pe rug, conducând campanii în favoarea victimelor diverselor abuzuri judiciare

și reușind să mobilizeze cu pana lui o opinie publică ce începea să aibă o oarecare greutate. Voltaire a luat parte la toate bătăliile din epoca lui împotriva fanatismului fiindcă firea, temperamentul și convingerea lui făceau din el un rebel incapabil să tacă în fața nedreptăților, a cruzimii și a abuzurilor de putere.

Acest activism impresionant face din el un strămoș al intelectualilor implicați din trecut, prezent și viitor. Tot Voltaire (nu numai opera lui) reprezintă un simbol împotriva intoleranței, un stindard care poate fi înălțat împotriva oricărui gen de superstiții și de prejudecăți, în egală măsură ridiculizate până la paroxism de prodigioasa lui ironie. Principala sa moștenire stă în aceea că ne-a învățat să râdem, să zâmbim în situații clar perfectibile și să răspundem la ofense cu ferocitatea și fermitatea unei priviri satirice. În fața prostiei anumitor stereotipuri alienante am putea întotdeauna recurge la catharsisul inteligenței. Toată viața lui Voltaire este o luptă împotriva infamiilor. De aici celebra expresie „Écrasez l'infâme!” („Striviți infamul!”), care a devenit mottoul celor care aleg să practice disensiunea și nu să-l urmeze pe purtătorul de drapel, ca să folosim expresia pe care Georges Brassens o va face celebră în cântecul „La mauvaise réputation”.

Unii au spus că secolul al XVIII-lea s-ar putea defini ca „secolul lui Voltaire”, idee ușor de împărtășit. De obicei, Voltaire nu figurează în programele de studiu ale filosofiei și filosofia academică disprețuiește concepția lui pentru că este lipsită de rigoare. Acest lucru însă nu este în favoarea filosofiei oficiale, fiindcă Voltaire face parte dintr-un număr apreciabil de gânditori care au făurit viziunea pericolelor și a amenințărilor care și azi ne amenință societatea. Nu trebuie să-i fi citit pe Platon, Epicur, Rousseau, Marx ori Freud ca să ne familiarizăm cu ideile lor care fac parte din arhiva noastră culturală. Același lucru este valabil și pentru Voltaire. Filosofia lui face parte din noi, chiar dacă nu

suntem conștienți de asta, la fel cum se întâmplă cu gândirea lui Diderot, alt nume scos pe nedrept din rafturile bibliotecilor noastre filosofice. Ne aflăm în fața unui scriitor prolific care scria cu foarte mare ușurință versuri, care a compus poeme epice, drame și comedii, povestiri și chiar o povestire SF *ante litteram* intitulată *Micromega*, dar nici un prodigios sau obscur tratat filosofic. Și nici nu i-a simțit vreodată lipsa. S-ar fi plictisit de moarte.

O trăsătură care îi unește pe toți gânditorii Iluminismului în general, mai ales pe cei care erau numiți *philosophes* sau enciclopediști, este faptul că legau întotdeauna, după cum pe bună dreptate observă Cassirer, teoria de practică. Ei nu separă niciodată gândirea de acțiune și încearcă să le îmbine astfel încât cele două dimensiuni să își confirme reciproc propria validitate. Erau profund convinși de faptul că viziunea lor despre lume putea transforma status quo-ul. Diderot, cu *Enciclopedia*, își propunea să schimbe modul comun de gândire, respectiv indulgența necritică față de folosirea de stereotipuri și față de călăuzirea pe care o ofereau ele. Dorința care tinde să-i caracterizeze pe filosofi din secolul al XVIII-lea este de a stimula oamenii să gândească cu mintea lor, „acea gândire interioară” pe care Kant o va transforma în motto-ul Iluminismului. Filosofi iluminiști sunt uniți tocmai prin faptul că se consideră apărători ai drepturilor omului și doritori să îmbunătățească realitatea cu ajutorul concepțiilor și ideilor lor, în detrimentul idiosincraziilor oricui. Asta este valabil în mod deosebit pentru Rousseau și Kant, dar și pentru Diderot și Voltaire.

Unul dintre motivele pentru care Voltaire prezintă un interes deosebit este faptul că se situează mereu la cumpăna între două lumi. Reprezintă o punte între Ancien Régime și Revoluția Franceză, între burghezia emergentă din care făcea el însuși parte și nobilimea vechilor familii pe care a frecventat-o. Deși nu

era ateu ca Diderot, credința nu l-a împiedicat să lupte împotriva superstiției și dogmelor unui catolicism depășit. Pragmatismul său proverbial îi permitea să nu se obosească prea tare să găsească răspunsuri la întrebări de neînțeles. Ca să se bucure de independență a acumulat o avere apreciabilă și, în virtutea acelei poziții privilegiate, a devenit apărătorul victimelor nedreptăților de orice fel. Voltaire a fost închis la Bastilia, temnița care avea să fie ocupată de revoluționarii francezi, și a ajuns să ocupe funcția de șambelan al regelui Prusiei.

Voltaire s-a reinventat de mai multe ori și, ca bun dramaturg, a continuat să rescrie rolul personajului său. Nu degeaba și-a petrecut viața în culise: în casele lui exista întotdeauna un teatru și în mai multe ocazii el a interpretat un rol sau altul pe care îl scrisese special pentru sine. Până și numele îi este inventat, o anagramă înconjurată și astăzi de o umbră de mister, cu mai multe ipoteze. Pe scurt, duceți-vă în camera voastră preferată și așezați-vă comod, pentru că spectacolul stă să înceapă.

Itinerare biografice ale unui personaj literar

*

Am mobilizat toate conștiințele luminate din Europa:
dacă tot trebuie comise nedreptăți, să facem în așa fel
încât asta să nu se întâmple în tăcere.

Fernando Savater, *Grădina îndoielilor*

Născut la Paris (sau pe undeva pe acolo)

Dacă citim biografiile lui Voltaire și Rousseau, doi dintre cei mai influenți gânditori ai epocii lor, vom vedea că nu au renunțat să urmeze trasee foarte diferite, ca aproape în toate, chiar dacă aveau numeroase obiective comune și au fost înmormântați unul în fața celuilalt în Panteonul din Paris. Fapt e că, în timp ce Jean-Jacques Rousseau și-a dedicat bună parte din operă discursului despre sine (așa cum face în *Confesiuni*, în *Visările unui hoținar singuratic* și în *Dialogurile* intitulate *Rousseau judecător al lui Jean-Jacques*), Voltaire, dimpotrivă, a ținut mereu sub cheie secretele vieții lui private și nu a vorbit aproape deloc de treburile

lui personale, decât poate ca să creeze confuzie, așa cum a făcut-o, de exemplu, cu data lui de naștere.

François-Marie Arouet, mai cunoscut sub numele de Voltaire, a fost botezat la Paris în biserica Saint André des Arcs pe 22 noiembrie 1694. Certificatul de botez este singurul act demn de încredere cu privire la nașterea lui. Teoretic, s-ar fi născut la Paris cu câteva zile înainte de botez, însă chiar el a răspândit zvonul potrivit căruia mama l-ar fi născut în casa de la țară de la Châtenay pe 20 februarie, în același an. Fragilitatea lui părea să prezică alt caz de moarte infantilă, un destin foarte frecvent pe vremea aceea, așa cum dovedește faptul că doar doi dintre cei patru frați ai săi au ajuns la vârstă adultă. Totuși, micuțul plătând a rezistat, așa că s-au hotărât să îl boteze schimbându-i data nașterii după ce încercaseră să ascundă scandalul iscat de o sarcină în afara căsătoriei. Voltaire va avea întotdeauna o sănătate de fier până la venerabila vârstă de optzeci și patru de ani.

La urma urmelor, Voltaire bănuia că este fiu ilegitim și presupunea că tatăl lui ar putea fi un anume Rochebrune, fiindcă mama lui ar fi preferat un bărbat inteligent, care, în plus, era și muschetar, care să o consoleze pentru trista existență pe care o ducea lângă notarul cu care se căsătorise și care îi dăduse numele său lui Voltaire. Își imagina această condiție de fiu ilegitim, care se va transmite ulterior unuia dintre cele mai emblematice personaje ale sale, Candide, inventând și legenda unui presupus strămoș și reinventându-și în paralel propriul nume. Cel care fusese botezat François-Marie de Arouet s-a decis să se numească Voltaire, termen ce ar putea fi anagrama numelui satului Airvault sau și o contragere a cuvântului *volontaire* (care înseamnă „voluntar“), deși cea mai acreditată ipoteză este că anagrama corespunde numelui de Arouet l.j. (adică tânărul Arouet sau Arouet Jr., cum se spune în lumea anglo-saxonă),

formulă prin care se distingea atât de tată, cât și de un frate mai mare de care avea și mai multă aversiune (trebuie însă înlocuit „u“ cu „v“ și „j“ cu „i“). Prima dată a folosit anagrama într-o dedicație din 1719, unde s-a semnat Arouet de Voltaire.

Mama lui Voltaire a murit în 1701, când acesta avea șapte ani, așa că e imposibil de aflat cum s-ar fi simțit dacă ar fi știut de faima pe care i-o crease fiul ei cu povestea nașterii lui. Fără îndoială, persoana care nu a apreciat gestul a fost respectabilul notar, care în orice caz a avut mereu un rol de presupus tată, chiar dacă apare destul de semnificativ faptul că, în testamentul său, i-a lăsat lui Voltaire doar o mică parte din apreciabilul său patrimoniu dat în uzufruct, stabilind că putea deveni proprietate a copiilor pe care i-ar fi avut Voltaire doar dintr-o căsătorie legitimă. Poate că aceasta a fost o modalitate de a răspunde la găselnițele fiului. Primului născut, Armand, i s-a oferit mare parte din moștenire, fără limitări privind folosirea.

La nouă ani, Voltaire a intrat la colegiul de iezuiți Louis le Grand din Paris, unde a rămas șapte ani. Aici a primit o educație clasică, una care avea drept direcții principale latina, ceva greacă, literatură, istorie și matematică de bază. Era un elev silitor, deși nu prea se obosea cu învățatul, și înclinat spre aroganță datorită surprinzătoarei ușurințe cu care compunea versuri în franceză. În acest institut a intrat în contact cu al treilea duce de Richelieu, cu frații Argenson (care aveau să fie, respectiv, ministru de război și de externe) și cu contele de Argental. Dintre profesorii săi, Voltaire i-a păstrat o amintire plină de grațitudine profesorului de retorică, dar le-a rămas întotdeauna recunoscător tuturor fiindcă îl ajutaseră să prindă interes pentru culturile europene, având în vedere că nu puțini misionari iezuiți reveneau din Orient, mai ales din China, cu multe informații de primă mână.

Asta nu pare incompatibil cu anecdota provocatoare pe care au reluat-o unii dintre biografii săi (de exemplu, Max Gallo în biografia intitulată *Moi, j'écris pour agir: vie de Voltaire*), potrivit căreia, așezat la masa lui Alexander Pope și în fața mamei amfitrionului și a servitorilor prezenți, probabil cu scopul de a deveni faimos, Voltaire ar fi exclamat brusc: „Ah, blestemațiiăștia de iezuiți, când eram mic m-au sodomizat și n-am să uit asta cât voi trăi!” Patroana casei s-a retras imediat și nu a putut auzi că Voltaire își amintea cu admirație lecțiile de retorică, cele de latină și de arta versificației, familiaritatea sa cu lumea greacă și latină. Cine știe dacă ambele lucruri au fost pronunțate unul după altul în seara aceea. Cert este că avea limbă ascuțită și nimic nu i se părea mai ciudat decât ipocrizia, cu excepția momentelor în care îi era convenabilă, având în vedere că îndrăzneala și insolența făceau parte doar din narcisismul pe care a trebuit să-l cultive ca să compenseze faptul că era foarte plăpând și nu prea grațios în anii maturității.

La doisprezece ani, nașul lui, abatele laic de Châteauneuf, l-a dus în vizită la o doamnă de la curtea Franței, bătrână și faimoasă, care avea aproape nouăzeci de ani, care a fost atât de impresionată de băiat încât, când a murit, la câțiva ani după aceea, i-a lăsat moștenire două mii de franci ca să cumpere cărți. Tot în acea perioadă nașul l-a introdus în Société du Temple din Paris, compusă dintr-un grup de liberi-cugetători epicurei și libertini, printre care se remarcă ducele de Sully și ducele de Vendôme, mare prior al cavalerilor din Ierusalim și nepot nelegitim al lui Henric al IV-lea. În acest club Voltaire se simțea în largul lui și curând și-a câștigat faima de om de spirit.

Voltaire nu s-a arătat niciodată disponibil să satisfacă dorințele tatălui său care spera ca el să studieze jurisprudența. Această divergență a dus la primul său exil: a făcut o călătorie la Haga, ca secretar al ambasadorului Franței, marchizul de Châteauneuf,